

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.28.10>
УДК3.086:[1+32+34+17]

Гаврилюк В. В.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ПОЛІТИКО-ФІЛОСОФСЬКІ, ЮРИДИЧНІ, МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено дослідженню філософських, юридичних, моральних аспектів відповідальності як політологічної та водночас загальної соціально-філософської категорії. Відповідальність як політологічна категорія, в першу чергу, вважається невід'ємною частиною сучасного демократичного правління. Філософські аспекти відповідальності осмислюються, завдяки аналізуванню та узагальненню окремих праць філософів Античності, Середньовіччя, Просвітництва. Приділено увагу і сучасним філософським поглядам на категорію відповідальності. У загальних рисах досліджено еволюцію поглядів на категорію відповідальності. Філософські трактування відповідальності виокремлено в контексті пояснення відносин громадянина і держави, взаємовідносин між самими громадянами, ролі особи перед суспільством. Для визначення юридичних та моральних аспектів послуговували наукові праці сучасників. Оскільки у юридичній науці відсутнє єдине визначення юридичної відповідальності, було показано основні погляди сучасних науковців на проблему. Висвітлено характеристики моральної відповідальності. Визначено як моральна відповідальність поєднується з політичною відповідальністю. Акцентовано увагу на тому, що філософські, юридичні, моральні та політологічні основи відповідальності є актуальними в діяльності владної еліти України, оскільки відповідальність за управлінські рішення, дотримання норм законів, виконання покладених зобов'язань є першоосновою для стабільності та ефективності політичного та економічного ладу держави. Визначено необхідність глибокого дослідження проблеми політичної відповідальності владної еліти України в процесі виконання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність, моральна відповідальність, політична відповідальність, рейтинг відповідальності, влада.

Сучасний стан розвитку суспільства та відповідно характерні для нього відносини, які є його невід'ємною складовою, прямо залежить від такої політологічної та загальної соціально-філософської категорії як відповідальність. Сьогодні поняття відповідальності насамперед виражає усвідомлене ставлення особи до вимог соціальної необхідності, певних цінностей, до покладених на неї обов'язків, соціальних завдань. Для того, щоб бути якісною та корисною частиною соціуму потрібно визначити і дотримуватись основних складових відповідальності. Відповідальність є невід'ємною частиною людського існування у цивілізованому світі – в сучасній демократичній державі.

Актуалізуючи проблему дослідження, не можна заперечити того, що поняття відповідальності взаємопов'язане з поняттям свободи. Повноцінна свобода неможлива без відповідальності й обов'язку людини перед суспільством, громадянина перед державою. Багато хто з сучасних науковців міг би підтримати це твердження: відповідальність – це неминуча ціна свободи.

Проблематика відповідальності, її дослідження й вивчення є одним із найважливіших питань у таких науках як політологія, філософія, соціологія, етика, право. З огляду на широкий спектр наукових напрямків, відповідно і виникає чимало дискусій серед науковців. Тематику юридичної відповідальності досліджували: І. Зелена, О. Іванова, Є. Подорожній, П. Рабінович, В. Копейчиков. Особливо необхідно відмітити наукові дослідження щодо моральної відповідальності О. Власової, Є. Мануйлова. Для того, щоб розібратись у цій

різноманітності, яка постійно зростає, потрібно принаймні дослідити основні теоретичні бачення відповідальності, зробити теоретичні та практичні висновки.

Метою цієї роботи є розгляд філософських, юридичних, моральних аспектів категорії відповідальності, які мають важливе значення для громадянина та влади. Головна увага буде приділятися об'єктивній характеристиці, властивостям, атрибутам об'єкту пізнання. Адже аспект (латинською *aspectus* – «вигляд», «погляд») у філософії розглядається: об'єктивно – як характеристика, властивість, атрибут об'єкту пізнання (факту, явища, предмету, події); суб'єктивно – точка зору, з якої суб'єкт сприймає або оцінює той чи інший об'єкт (факт, явище, предмет, подію). Тому в статті здійснено теоретичне дослідження філософських, юридичних, моральних поглядів на відповідальність як політологічну і водночас загальну соціально-філософську категорію.

З позиції соціальної філософії, відповідальність трактується як соціально-філософське поняття, що відображає певні взаємини між особою та суспільством, соціальною групою, які формувалися в процесі виконання спільних вимог. Оскільки діяльність по виконанню вимог може відбуватися в багатьох сферах, то у політичній – політична відповідальність, у правовій – юридична відповідальність, у товариських відносинах – моральна відповідальність. У залежності від суб'єкта певних дій розрізняють – індивідуальну, групову, колективну відповідальність. Однак таке трактування відповідальності існувало не завжди.

Проблематика відповідальності, її трактування у багатьох аспектах була об'єктом дослідження багатьох видатних філософів. Про відповідальність можна було прочитати в працях філософів Античності, Середньовіччя, Просвітництва.

Арістотель у праці «Нікомахова етика» розглядав відповідальність в контексті специфіки зв'язку суб'єкта з його діями та їхніми наслідками. У третій книзі «Нікомахової етики» він вказує на необхідність розмежування довільних (навмисних) та мимовільних (ненавмисних) вчинків [1]. Отже, Арістотель один з перших філософів, які поставили проблему того, за яких умов можна вести мову про відповідальність людини за її вчинки. Людина, за його твердженням, не може відповідати за вчинки, здійснені нею під примусом. Всі інші причини того чи іншого вчинку є складними для пояснення, тож постає необхідність пошуку критеріїв, які дають змогу визначити причину вчинку.

У працях «Держава» [2], «Законо» [3], «Політика» [4] Платон осмислював відповідальність як таку, що є моральним обов'язком перед державою, формуванню чого сприяють етичне виховання та філософські роздуми. Це стан, котрий відповідає внутрішнім переконанням людини, її моральним якостям, уявленням щодо справедливості. В. Гришук пояснює, що Платон трактував окреслені властивості як прояв доброчинності, притаманної кожному громадянину й відомої йому з досвітнього буття [5, с. 8]. Платон осмислював відповідальність у двох основних аспектах: громадянин – відповідальний перед державою, а держава – перед громадянином. Людина відповідальна перед державою, що є космосом, у якому панує найвища доброчесність – справедливість, існування якої уможлиблюється шляхом виховання у громадян почуття відповідальності [2]. Загалом можна стверджувати, що в певній мірі уявлення про відповідальність, поширене в добу Античності, заклало фундамент для подальших роздумів і втілення їх у наукові праці.

У середньовічній філософії поняття відповідальності, як і більшість категорій, осмислюється крізь призму теоцентризму (філософська концепція, в основі якої лежить розуміння Бога як абсолютного, досконалого, найвищого буття, джерела всього життя і будь-якого блага). При цьому основою моральності служить шанування Бога і служіння йому, а наслідування й уподібнення йому вважається вищою метою людського життя. Особливу увагу слід приділити такому мислителю як Аврелій Августин. Християнський теолог і церковний діяч Аврелій Августин, вважаючи, що людина здатна обирати між злом і добром, осмислював проблематику відповідальності у двох аспектах – щодо «граду» земного й небесного. «Град земний» Августин розглядав як земний світ з недосконалими законами, на відміну від «граду небесного», у якому панує абсолютна справедливість. Втім, наголошував Августин, недосконалість законів, що панують у «граді земному», не знімає відповідальності

за їхнє порушення. Саме у такий спосіб Августин розв'язував проблему відповідальності на перетині двох світів – «граду земного» та «граду небесного» [7].

Розмірковували над поняття відповідальності і прихильники школи суспільного договору, яка підтримувала традиції реалізму. Одним з її представників був англійський філософ XVII ст. Т. Гоббс. Розглядаючи «відповідальність» як абстрактну категорію, він тлумачив її як відповідальність громадян за дії держави. Філософ зокрема вважав, що відповідальними за дії інших є дві категорії людей: перші – це довірители, які визнають своїми дії інших осіб, а другі – ті, хто визнає своїми дії чи угоди, укладені іншою людиною, беручи на себе обов'язок виконати зобов'язання, що взяли на себе інші, якщо останні їх взагалі не виконають або не виконають до певного терміну [8]. У рамках теорії суспільного договору до теми відповідальності звертався французький філософ-просвітник XVIII ст. Жан-Жак Руссо, осмислюючи політичний організм як угоду між народом та правителями, яка передбачає взаємну відповідальність держави та громадян [11].

Німецький філософ XVIII ст. І. Кант наголошував, що «людина відповідає за людство у своїй особі». Сформульований філософом категоричний імператив звучить таким чином: «Дій лише за тією нормою, яку хочеш бачити універсальним імперативом – нормою для всіх людей і також для себе... Дій так, щоб завжди ставитися до людей і до себе також – як до мети і ніколи – лише як до засобу» [13].

У загальних рисах такою була еволюція поглядів на поняття відповідальності. Згадані вище трактування послуговували основою для пояснення відносин громадянина і держави, взаємовідносин між самими громадянами, ролі особи перед суспільством. Громадянин повинен нести відповідальність за власні рішення і нести благо іншим. Держава контролюючи відповідальність громадянина, забезпечує справедливість. Теорії відповідальності епохи Середньовіччя закликають до дотримання законів, якими б «поганими» вони не були. Зрештою досі актуальною тезою до поняття відповідальності є дещо перефразоване твердження І. Канта: стався до інших так, як хочеш, щоб вони ставилися до тебе. Саме наша відповідальність визначає те, як відбуватимуться події в нашому житті, як будуватимуться відносини з іншими людьми. Людина завжди сама обирає бути відповідальною, чесною або ненадійною, лицемірною.

Американський політолог сучасності Ф. Фукуяма теж висловлював певні погляди щодо категорії відповідальності. Для того, щоб змінити ситуацію у державі, потрібно брати на себе відповідальність і йти у владу, бо у суспільстві домінує думка, що всі політики та урядовці погані, але не можна залишатись осторонь процесів у державі та не контролювати кроки влади. «Залишившись осторонь всіх процесів у державі – ви ніколи не отримаєте успішний уряд», – стверджував у 2016 р. Ф. Фукуяма [14].

У наукових джерелах у загальному, концентрованому розумінні походження поняття «відповідальність» відображено в наявних лінгвістичних довідкових джерелах. За словником лексикографа В. Даля, відповідальність є «обов'язок відповідати за щось, повинність ручатися за щось, зобов'язання, звітувати про щось» [15]. У англійському онлайн-словнику «Collins», який відомий щорічним визначенням популярних слів, відповідальність трактується як здатність або повноваження діяти або приймати рішення самостійно, без нагляду [16]. Великий тлумачний словник сучасної української мови надає два значення відповідальності: 1) покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова; 2) серйозність, важливість справи, моменту тощо [17]. Загалом у дослідженні юридичних аспектів відповідальності важливі такі класичні поняття відповідальності зі словників.

У соціальній філософії сучасності проблематика відповідальності є однією з найактуальніших. У рамках цієї науки вона розглядається як частина інструменту для соціалізації особистості. Соціалізація особистості пов'язується з її властивістю бути відповідальною за все, що відбувається в суспільстві загалом і в її ареалі зокрема. Розуміння і уявлення відповідальності в філософському аспекті дає можливість досліджувати проблематику відповідальності у юридичному та моральному аспектах.

Поняття відповідальності безальтернативно застосовується у юридичній сфері. Юридична відповідальність є однією з головних інституцій права, засобом гарантування прав, свобод і суспільних інтересів, без неї не може існувати жодна правова система, неможливий вплив на суспільство. У сучасній юридичній науці відсутнє єдине поняття юридичної відповідальності, однак, проаналізувавши ряд наукових джерел, можна виділити основні визначення.

На думку В. Копейчикова, юридичну відповідальність можна визначити як сумлінне виконання особою своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей та окремим індивідом [19, с. 132]. П. Рабінович трактує юридичну відповідальність як різновид соціальної відповідальності, закріпленій у законодавстві, забезпечений державою; юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать [20, с. 134]. Існує також багато теорій щодо еволюції поняття юридичної відповідальності, її спільності з іншими видами відповідальності. На думку Є. Подорожного, говорячи про юридичну відповідальність як самостійне явище, також не можна не враховувати той факт, що вона є похідною від соціальної відповідальності, є окремим специфічним проявом останньої [21, с. 7], при цьому юридична відповідальність відрізняється від соціальної формальною визначеністю, обов'язковим дотриманням правових норм, державним контролем за їх виконанням, застосуванням до правопорушника державного примусу, запобіганням правопорушенням та охороною правопорядку. Таким чином, як стверджує І. Зелена, юридична відповідальність забезпечує охорону особистих, соціальних благ та гарантує застосування інших охоронних правових інститутів [22, с. 24].

Підсумовуючи розуміння юридичної відповідальності, що має формальну визначеність, закріплюється у законодавстві, і як наслідок є однією з визначальних інституцій права, без якої не може ефективно функціонувати жодна правова система, також актуалізується визначення стадій юридичної відповідальності. На думку М. Вітрука, слід розрізняти три такі стадії: 1) стадія виникнення юридичної відповідальності (автор пов'язує цей етап з моментом скоєння правопорушення та моментом виявлення правопорушення компетентними органами держави і посадовими особами); 2) «розпредмечування» юридичної відповідальності в процесі владної діяльності компетентних органів і посадових осіб із метою встановлення правопорушника та складу скоєного ним правопорушення, об'єктивне й справедливе визнання відповідного виду та міри юридичної відповідальності; 3) реалізація правопорушником його міри юридичної відповідальності в контексті відповідної діяльності компетентних органів та посадових осіб [23, с. 181].

Серед багатьох наукових підходів щодо значення, стадій юридичної відповідальності, розрізняють два основних погляди на цю проблему – юридична відповідальність у негативному та позитивному ракурсі. Негативна відповідальність – це обов'язок суб'єкта зазнавати втрат за порушення приписів соціальних норм [24, с. 17]. Традиційним є твердження, що юридична відповідальність – це реакція держави на правопорушення, міра державного примусу. Відтак, відповідальність полягає в осуді правопорушення (правопорушника) та встановлення для нього певних негативних наслідків.

Визначення позитивній юридичній відповідальності надає О. Іванова: це усвідомлення суб'єктом своїх дій та співвідношення цих дій зі змістом чинних правових норм. Позитивна юридична відповідальність є засобом, завдяки якому юридична відповідальність реалізується у правомірній поведінці особи, є підґрунтям для дотримання та виконання норм права, що певним чином має заохочуватись державою. Така відповідальність залежить від правового статусу особи, взаємозв'язку між державою та суб'єктом позитивної юридичної відповідальності (у т.ч. якщо такий суб'єкт – інша держава чи міжнародна організація), передусім у контексті їх взаємних зобов'язань [25, с. 24].

Враховуючи вищезазначені твердження науковців, можна дійти певних висновків щодо юридичних аспектів відповідальності. Юридична відповідальність є окремим видом соціальної відповідальності, що полягає в застосуванні державою до правопорушника ряду

заходів примусу, передбачених правовими нормами. Головною причиною для застосування юридичної відповідальності може бути лише наявність правопорушення. Якщо дії та вчинки окремої особи або групи осіб не мають ознак правопорушення, то ця особа або група не підлягає юридичній відповідальності. Враховуючи тези щодо існування юридичної відповідальності у негативному та позитивному ракурсі, можна навести твердження щодо логічності у категорії юридичної відповідальності. Чим вищий рівень усвідомлення суб'єктом своїх дій (чим вищий рівень позитивної відповідальності), тим рідше застосовується осуд правопорушення та встановлення для правопорушника певних негативних наслідків (тим нижчий рівень негативної відповідальності).

Кожний вчинок людини є результатом обраного нею рішення в умовах морального вибору, що відповідно перетинає інтереси інших людей, суспільства. Враховуючи те, що моральний вибір показує дійсний зв'язок особи з іншими особами, і відповідно одержаний результат набуває значення для всього суспільства, це в будь-якому випадку накладає відповідальність на особистість.

Згадану моральну відповідальність умовно можна розділити на внутрішню та зовнішню. Внутрішню відповідальність можна віднести до такої категорії моралі як совість, що виражає здатність особистості усвідомлювати наслідки своїх дій, аналізувати можливі варіанти наслідків, і що найважливіше, діяти відповідно до цих усвідомлень. Інструментом цього «процесу» є моральні норми. Варто зазначити, що у процесі розвитку людської цивілізації цей інструмент вдосконалювався. Стосовно ж зовнішньої відповідальності, то вона проявляється у вигляді санкцій того ж суспільства на вчинки особистості. Тут доречно вказати й на факт того, що ці санкції, як і вчинки особистості є динамічними. Особа може здійснювати вчинки, які були притаманні первісній людині, а санкції будуть застосовуватися сучасні.

У моральній відповідальності виокремлюються й інші зв'язки. Як слушно зауважують дослідники, зокрема Е. Пузирьов, вона безпосередньо пов'язана зі специфікою реалізації моральної свободи, яка передбачає морально-відповідальну поведінку індивіда в соціумі та уособлює здатність особистості самостійно регулювати свою діяльність, відповідати за свої вчинки та їх наслідки [26, с. 40].

Отже, моральна відповідальність особистості – це обов'язок виконувати всі зобов'язання як вираження об'єктивної необхідності та закономірності суспільного життя.

Якщо моральні норми є інструментом, то стає можливим визначити й основні функції цього інструменту. Погодимось з тезою науковців, а саме Є. Мануйлова, що мораль як регулятор людської поведінки виконує такі основні функції: регулятивну, виховну, відображальну, оцінну, ціннісно-орієнтовану, мотиваційну, комунікативну [27, с. 4].

Визначивши інструментальні функції моральних норм, варто розкрити загальне розуміння та охарактеризувати моральну відповідальність. Для цього звернемося до теорії О. Власової. Відповідальність можна визначити як автономію, добровільне здійснення необхідності в межах і формах, які суб'єкт відповідальності визначає самостійно. Звідси основними характеристиками відповідальності вважаються:

- самостійність як здійснення особистістю вибору способу діяльності (або спілкування) й досягнення результату під час встановлення як рівня складності діяльності, так і часу та меж, потрібних для її здійснення;
- незалежність від зовнішнього контролю внаслідок перетворення зовнішнього обов'язку на внутрішню потребу, що регулюється завдяки самоконтролю;
- усвідомлення цілісності завдання, що виконується (відповідальна людина знає, що вона робить, має чіткі особистісні критерії діяльності й передбачає наслідки власних дій);
- упевненість у своїх силах, сумісність їх із прийнятим завданням (безвідповідальна людина береться за неможливу справу або обцяє неможливе) [28].

Тож, моральний аспект відповідальності особистості полягає у такому: брати на себе наслідки своїх дій і рішень в повній мірі та бути готовим пояснювати, виправляти і навіть нести покарання за них. Безперечно, відповідальна поведінка особистості в контексті моралі

завжди протиставляється безвідповідальній, тобто діяльності що породжує вчинки, які відбуваються без урахування наслідків для себе та оточення. Причин безвідповідальності можна навести багато, але майже завжди вона пов'язана з байдужістю та лінощами, легковажністю або ж надмірною самовпевненістю. Останні притаманні саме політикам, інколи управлінцям на різних рівнях. У доказ цього твердження можна навести дані аналітичного порталу «Слово і Діло», який відстежує рівень відповідальності українських політиків різного рівня на основі виконання обіцянок, програмних документів [29]. Після перевірки вказаних на сайті рейтингів та обіцянок, аналітичні висновки такі: у більшості випадків причиною невиконання обіцянок є порушення заявлених політиком термінів (можливо, що під час виголошення обіцянки з термінами політики керувались надмірною самовпевненістю); також занижують рейтинги відповідальності ті обіцянки, які нереально здійснити протягом каденції (можливо, що під час виголошення таких обіцянок політики керувались легковажністю). Відтак моральна відповідальність може поєднуватись з політичною відповідальністю.

Для того, щоб визначити, як трактується відповідальність з політологічної точки зору варто розглянути деякі узагальнені твердження.

З політологічної точки зору, відповідальність – це відповідність якостей носіїв владно-управлінської діяльності та реалізації ними своїх функцій і повноважень тим умовам і завданням, які постали перед країною і суспільством (відповідь на виклики часу, об'єктивні вимоги). Це глибоке усвідомлення суб'єктами влади й управління життєво важливих інтересів суспільства і країни, свого покликання самовіддано боротися за їх здійснення, здатність виробляти якісну політику, приймати найкращі рішення, здійснювати їх з максимальною користю заради загального блага [30, с. 5].

Варто розрізнити поняття юридичної та політичної відповідальності. За твердженням В. Мельниченко, політична відповідальність відрізняється від юридичної. Якщо остання пов'язана зі застосуванням негативних санкцій за порушення визначених законом норм поведінки та діяльності, то політична відповідальність постає як відповідальність за належне здійснення державної влади, державне управління загалом [31, с. 19].

Головною ознакою демократичної держави є відповідальність влади перед народом. Оскільки, зазвичай найвищим органом виконавчої влади в державі є уряд, то і його відповідальність потребує подальшої значної уваги та дослідження. Зокрема, актуальними будуть наукові твердження М. Барбера, який пропонує поглянути на роботу виконавчої влади зсередини назовні – із позиції самого уряду, пропонує інструменти для подолання викликів [32].

У висновках зазначимо, що основним змістом запропонованої роботи був розгляд філософських, юридичних, моральних аспектів категорії відповідальності. Увагу було приділено об'єктивній характеристиці, властивостям, атрибутам об'єкту пізнання – відповідальності як політологічній і водночас загальній соціально-філософській категорії.

У рамках філософського аспекту відповідальності, її трактування послугувало основою для пояснення зв'язків громадянина та держави, взаємовідносин громадян, ролі особи в суспільстві. Відповідальність за власні рішення визначається важливою ознакою зрілого громадянина, який зобов'язаний приносити суспільне благо. Держава ж, контролюючи відповідальність громадянина, реалізує одну з найважливіших своїх функцій – забезпечення соціальної справедливості. В історії політико-філософської думки теорія відповідальності привертала увагу численних мислителів та збагатилася вже сучасними трактуваннями. Розуміння та уявлення відповідальності у філософському аспекті дає можливість досліджувати проблематику відповідальності у юридичному та моральному вимірах.

Юридична відповідальність є окремим видом соціальної відповідальності, що проявляється в застосуванні державою до правопорушника ряду заходів примусу, передбачених правовими нормами. Головною причиною для застосування юридичної відповідальності є наявність правопорушення. З розвитком усвідомлення суб'єктом своїх дій

рідше застосовується осуд правопорушення. Ця теза буде доречною і для морального аспекту відповідальності.

Моральний аспект відповідальності особистості полягає у таких важливих зобов'язаннях: прийняття наслідків своїх дій і рішень в повній мірі; готовність пояснювати, виправляти і навіть нести покарання за них. На противагу такій поведінці найчастіше розглядається безвідповідальна особистість, що провадить діяльність, готова на вчинки без урахування наслідків для себе та оточення. Загалом моральна відповідальність особистості осмислюється як обов'язок виконувати всі зобов'язання; у цій категорії відображено об'єктивну необхідність і закономірності розвитку суспільно-політичного життя. Людина самостійно обирає бути відповідальною, чесною або ненадійною, лицемірною.

З політологічної точки зору, найважливіше в політичній та урядовій діяльності – це виконувати програмні зобов'язання та обіцянки. Якщо посадовці постійно не дотримуються своїх слів, демократія, політичний та економічний лад держави може бути під загрозою. Можна стверджувати, що філософські, юридичні, моральні та політологічні основи відповідальності є актуальними в діяльності владної еліти України. Відповідальність за управлінські рішення, дотримання норм законів, виконання покладених зобов'язань сприяють не тільки росту рейтингів політика, але й загалом є першоосновою для стабільності та ефективності політичного та економічного ладу держави.

З перспективи подальших досліджень, оскільки тематика відповідальності дотична до багатьох прошарків суспільства, цілком доречним буде детальніший розгляд саме політичного аспекту відповідальності на прикладі різних соціальних груп. Виконання політиками та чиновниками програмних документів, владних функцій у деяких випадках суперечить основам юридичної та моральної відповідальності. Виникає потреба глибокого дослідження проблеми політичної відповідальності владної еліти України в процесі виконання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Використана література:

1. Арістотель Нікомахова етика. К.: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
2. Платон Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. К.: Основи, 2000. 355 с.
3. Платон Закони; [пер. с древнегреч. А. Н. Егунов] // Платон. Государство. Закони. Политика. М.: Мысль, 1998. С. 385-716.
4. Платон Политика; [пер. с древнегреч. С.Я. ШейнманТопштейн] // Платон. Государство. Закони. Политика. М.: Мысль, 1998. 717-797 с.
5. Гришук В. К. Соціальна відповідальність: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 152 с.
6. Арістотель Політика; [пер. з давньогрецьк. О. Кислюк]. К.: Основи, 2003. С. 66-68.
7. Августин Аврелий Блаженный О граде Божиим: книги XIV-XXII; [сост. и подг. текста к печати С.И. Еремеев]. СПб.: Алтея; К.: УЦИММ-Пресс, 1998. Т. 4. 24-25 с.
8. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. М.: Наука. 1964. 752 с.
9. Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. М.: Мысль, 1964. Т. 2. 324- 326 с.
10. Гоббс Т. О свободе и необходимости. М.: Мысль, 1964. Т. 1. 537 с.
11. Руссо Ж.-Ж. Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми // Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты. М.: КАНОН-пресс. 1998. 129 с.
12. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права // Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты. М.: КАНОН-пресс. 1998. С. 207-212.
13. Кант И. Сочинения: в 6 т. / И. Кант. М.: Мысль, 1965. Т. 4. 478 с.
14. Фукуяма Ф. Україна у глобальній битві за демократію – на передовій // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27941881.html> (дата звернення: 23.08.2018).
15. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. М.: Мысль, 1985. Ч. 2. С. 1292-1293.

16. Collins English Dictionary / HarperCollins Publisher 2020. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/responsibility> (дата звернення: 05.01.2020).
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун». 2009. 177 с.
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови [укладач і головний редактор В.Т. Бусел]. К.: Перун, 2001. 1440 с.
19. Правознавство: підручник; Ред. В. В. Копейчиков, А. М. Колодій. К.: Юрінком Інтер, 2002. 736 с.
20. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. 6-те вид. Х.: 2002. 176 с.
21. Подорожній Є. Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність» // Вісник ХНУВС. 2014. № 3 (66). С. 6-15.
22. Зелена І. В. Юридична відповідальність: підходи до // Повітряне і космічне право. К.: 2012. № 2 (23). С. 10-15.
23. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности. М.: Норма, 2009. 259 с.
24. Хачатуров Р. Л., Ягутян Р. Г. Юридическая ответственность. Т.: Международная академия бизнеса и банковского дела, 1995. 200 с.
25. Иванова О. І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності // Вісник Академії адвокатури України. Число 3(25), 2012. 21-26 с.
26. Пузырев Е. В. Воспитание ответственности студентов // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2013. № 2. С. 39-41.
27. Мануйлов Є. М. Філософський аналіз моральної відповідальності соціального суб'єкта // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Х. : Право, 2012. Вип. 8. С. 3-8.
28. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посіб. К. : Либідь, 2005. 400 с.
29. Аналітичний портал «Слово і Діло». URL: <https://www.slovoidilo.ua/rejtyngy> (дата звернення: 05.01.2020).
30. Політична відповідальність державно-управлінської еліти як чинник підвищення ефективності державного управління : наук.-метод. розробка / авт. кол. : Е. А. Афонін, О. Л. Валецький, В. В. Голуб та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. Київ : НАДУ, 2011. 44 с.
31. Мельниченко В. Розмежування політичної та юридичної відповідальності в державному управлінні // Галузь науки «Державне управління»: історія, теорія, впровадження»: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 28 трав. 2010 р. К. : НАДУ, 2010. Т. 1. 536 с.
32. Барбер М. Як керувати урядом. На користь громадян і для спокою платників податків / пер. з англ. К. Діса. К.: Наш Формат, 2019. 357 с.

Havryliuk V. Responsibility: Political, Philosophical, Legal, Moral Aspects

The article is devoted to the study of philosophical, legal, moral aspects of responsibility as a political science and at the same time general social and philosophical category. Responsibility as a political category is, first of all, considered an integral part of modern democratic government. Philosophical aspects of responsibility are comprehended by analyzing and generalizing the individual works of the philosophers of Antiquity, the Middle Ages, and the Enlightenment. Attention is also paid to contemporary philosophical views on the category of responsibility. In general, the evolution of views on the category of responsibility is explored. Philosophical interpretations of responsibility are distinguished in the context of explaining the relations between the citizen and the state, the relationship between the citizens themselves, the role of the individual before society. To determine the legal and moral aspects of the scientific works of contemporaries.

Since there is no single definition of legal responsibility in legal science, the basic views of modern scholars on the problem have been shown. The characteristics of moral responsibility are outlined. Defined as moral responsibility is combined with political responsibility. The emphasis is on the fact that the philosophical, legal, moral and political foundations of responsibility are relevant in the activity of Ukraine's own elite, since responsibility for administrative decisions, compliance with the rules of law, fulfillment of obligations are the basic for stability and efficiency of political and economic order of the state. The necessity of a deep study of the problem of political responsibility of the ruling elite of Ukraine in the process of implementation of the Association Agreement with the European Union has been determined.

Keywords: responsibility, legal responsibility, moral responsibility, political responsibility, rating of responsibility, power.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.28.11>

УДК: 321.01

Печерський П. М.

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ЯК КРИТЕРІЇ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕННЯ ПРО ПОЛІТИЧНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

В оглядовій статті наведені та проаналізовані окремі наукові підходи до проблеми політичної відповідальності, які вказують на те, що це є позаюрідична відповідальність як в аксіологічному вимірі, так і в діяльнісному. Поєднання цього поняття з юридичними нормами права не створюють позитивного підґрунтя для виокремлення політичної відповідальності в самостійний вид відповідальності. За результатами аналізу визначено проблематику, яка малодосліджена в наукових колах, а саме означення вичерпного кола суб'єктів політичної відповідальності, критерії та порядок її застосування. Наведене визначення політичної відповідальності з урахуванням вже існуючих наукових підходів зі застосуванням до цього поняття розширеного спектру політичних відносин. Запропоновано розглядати цю проблематику в контексті соціально-психологічного ставлення суб'єктів політичних відносин до публічно-просторових стосунків в поєднанні зі матеріальними (інституційними) компонентами соціальної організації державного управління. Звертається увага на позаюрідичний характер політичної відповідальності та наведені соціальні критерії для притягнення до політичної відповідальності. Підкреслюється, що основним критерієм для оцінки та застосування політичної відповідальності до представників владних інституцій є соціальний чинник як індикатор, що відображає рівень їх підтримки суспільними масами та рейтинг авторитетності й безальтернативності в громадському просторі. Водночас відсутність чітких критеріїв застосування політичної відповідальності та законодавча невизначеність щодо вичерпного переліку політичних посад не створює розвитку цієї проблематики, що дає нові наукові поштовхи для вдосконалення вже наявних наукових підходів до застосування відповідальності в публічному просторі.

Ключові слова: політичні відносини, демократичні цінності, політична відповідальність, соціальна організація, соціальний чинник, позаюрідична відповідальність, публічні відносини.

Відсутність загально визначеного поняття політичної відповідальності не сприяє впорядкованості суспільним відносинам і стабільній самоорганізації виборців у процесі надання оцінки політичній роботі. Особливі вимоги до застосування відповідальності публічно-владних інституцій зумовлені їх роллю у вирішенні суспільних проблем і специфікою задіяних засобів для досягнення загальносуспільних результатів, які сьогодні сприймаються як підзвітність та підконтрольність за унормованою ієрархією. Водночас застосування легальних і легітимних засобів примусу в позаюрідичному просторі не має